

ISSN 2616-9320

CENTRAL ASIAN JOURNAL OF TRANSLATION STUDIES

№ 1(3) 2020

#1

KAZAKH ABLAIKHAN UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND WORLD
LANGUAGES

PUBLIC FUND
"TRANSLATORS OF KAZAKHSTAN"

THE JOURNAL IS REGISTERED WITH THE MINISTRY OF INFORMATION AND COMMUNICATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

CERTIFICATE № 16822-Ж ASTANA, 2017

EDITORIAL TEAM

Chief Editor:

S. S. Kunanbayeva - Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Responsible editors:

A.T. Chaklikova, Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

B. Mizamkhan, Ass. Prof., Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

N.A. Aubakir, MA, PhD candidate in Translation studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Editor's assistants:

G.S. Assanova PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

K.M. Zhampeyis C.Phil.Sc., Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

A.B. Baidullayeva PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Sh. O. Saimkulova MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Technical editor and design:

R.A. Musataev MA, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

N.A. Aubakir MA, PhD candidate in Translation studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Consultants:

Anna Oldfield, University of South Carolina, USA

Christopher Baker, American University of Central Asia, Kyrgyzstan

Uldanay Bakhtikereeva, PhD, prof., PFUR, Russia

Kim Chang Ho - PhD, professor, Pusan University of Foreign Languages, South Korea

Shabdiz Orang - PhD, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

V.I. Karasik, D.Ph.S., Professor, Volgograd Technical University, Russia

КОНЦЕПТІЛЕР АУДАРМА МӘСЕЛЕСІ РЕТІНДЕ

Есенғалиева Ж.Т.¹

¹Магистрант, Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

Алматы, Қазақстан

E-mail: zhanesengalieva@gmail.com

Асанова Г.С.²

²PhD, қауымдастырылған профессор, ғылыми жетекші,

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

Алматы, Қазақстан

E-mail: mergen-2009@mail.ru

Аңдатпа: Мақалада когнитивті лингвистика, психолінгвистика, мәдениетаралық коммуникация салаларында көп зерттеліп келетін «концепт» терминін аудару мәселелеріне көңіл бөлінеді. Концептілерді аударудағы басты қиындықтар мәдени және ұлттық ерекшеліктердің болуына, сондай-ақ аудармашының автордың өзіндік әлем бейнесін бұрмалап беру мүмкіндігіне байланысты болып келеді, сондықтан мұндай үрдіс аудармашы тарапынан аса мұқияттылықты, жоғары кәсіби машықтықты және творчестволық қабілеттіліктің болуын талап етеді. Сондай-ақ мақалада концептілерді аудару модельдері мен аударма әдістері қарастырылады.

Кілт сөздер: аударма, концепт, когнитивті лингвистика, аударма әдістері, аударма мәселелері.

Соңғы кездері тіл білімінде когнитивті лингвистика және мәдениетаралық коммуникация бағыты жаңа тенденция ретінде көптеген қызығушылық туғызуда, себебі осы бағытты ұстана отырып, лингвистикадағы бірқатар теорияларды дамытып, жаңа леп беруге мүмкіндік берілді. Мұндай өзгерістер аударматану саласына да әсер етпей қоймады. Аударма мен когнитивті лингвистиканың, аударма мен мәдениетаралық қатынастың өзара ұштасуы аударма теорияларын жаңа қырынан сипаттауға, оны аудармашы мен оның ойлау процестерінен түйінделген құбылыс ретінде қарастыруға жол ашады, сондай-ақ әрбір ұлттың өзіндік

танымдық суреті болуын, оның тілге өзіндік із қалдыратынын алдыға тартады. Аударма арқылы тілдер бір-біріне ықпал ете отырып, өзгереді; байланысушы тілдердің лексикасы байып, сөзжасаушы үлгілер мен басқа қауымдастық пен мәдениетке тән реалиялар ене бастайды. Адамның когнитивті мүмкіншіліктерін «түпнұсқа мен аударма тілдерінің когнитивті құрылымдарын байланыстыратын интегративті құрылымдардың пайда болуын қамтамасыз ететін механизмдер жиынтығы» ретінде қарастырған өте орынды [1, 12].

«Концепт» пен оны қоршаған терминдердің когнитивті лингвистиканың негізгі бірлігі,

идеясы екендігі, сонымен қатар лингвомәдениеттану, психолингвистиканың да зерттеу нысандарының бірі екендігі мәлім дүние. Бұл терминнің зерттеліп келе жатқанына көптеген жылдар болса да, айта кетсек, орыс ғалымдарымен (В.В. Маслова, Д.С. Лихачев, С.А. Алексеев-Аскольдов, Е.С. Кубрякова, Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова және т.б.) ХХ ғасырдың бірінші жартысынан бері, ал қазақ ғалымдарымен (А. Ислам, Э. Оразалиева, З.Қ. Ахметжанова, Ж. Манкеева және т.б.) соңғы жылдарынан бері зерттеліп келе жатса да, концептінің аударма мәселесі ретінде қарастырылуы әлі де біраз зерттеуді қажет ететіні анық, себебі осы жөнінде жазылған толыққанды жұмыстар тапшы. Дегенмен, концептілерді аудару туралы В.И.Карасик, А.Г.Минченков еңбектерінен көруге болады. Бұл жұмыстарда тіл мамандарының көбінесе концептілердің ұлтық-мәдени сипаттары мен олардың өзге тілге берілуі аса қызығушылығын тудырады. Оған қоса концептінің аударылу не аударылмау мәселесі, оны аудару тәсілдері, туыс емес екі тілдің әлем бейнесінің әр түрлі болуына да назар аударылады.

Бірқатар ғалымдардың пайымдауынша, аударма барысында түпнұсқаны дәл беру мүмкін емес, себебі қандай жағдай болмасын, аударылған мәтінде аударма жоғалтулары немесе лакуналар, сондай-ақ аударма күшейтулері табылып жатады. Мұның басты себебі – автордың әлем түсінігі не әлем бейнесі оқырманның әлем бейнесінен өзгеше болуы, сондай-ақ

түпнұсқаның тілдік және мәдени ерекшеліктерін басқа тілде дәл солай етіп беру мүмкіндігінің болмауы. Осылайша, көптеген ұлттық, мәдени концептілерді аудару барысында қиындықтар туындайтыны анық. Мысалы, кие, құт, аманат секілді концептілер тек қазақ тіліне, ал challenge, stiff upper lip, privacy секілді концептілер тек ағылшын тіліне, олардың мәдениеті мен тұрмыстық қасиеттеріне, сана-сезімдеріне ғана тән болғандықтан, оларды аудару күрделі мәселені туындатады.

Осы тұрғыда концептілердің аударылу не аударылмау мәселесіне көңіл бөлген жөн. Жалпы, аударма теориясында аударылу және аударылмау қағидалары қарастырылады. Аударылу қағидасы – бұл бір тілден екінші тілге мәтінде аудару мүмкіндігінің болуы немесе түпнұсқаның аударма тіліндегі эквивалентінің табылуы. Бұл қағиданы біз басқаша барабарлық, балама аударма ретінде де атаймыз. Ал аударылмау концепциясы бойынша мәтінді аударма тілінде толығымен беру мүмкін емес. Аударма теориясынан білетініміздей, әсіресе В. фон Гумбольдт абсолютті аударылмау қағидасын ұстанған. Француз ғалымы Ж.Мунэн бұл екі концепцияны абсолютті деп атауға болмайтынын алдыға тартып, олардың қатыстылық сипатқа ие екендігіне сүйенеді. Яғни аудармада қандай да қиындық болса да, оны белгілі бір деңгейде шешуге болады [2, 45].

Аударылу қағидасы бойынша бір тілдік мәдениеттің белгілі бір концептісінің мазмұнын екінші

тілдік мәдениеттің тәсілдері бойынша берудің адекватты әдістерін табу талап етіледі. Концепт мазмұнының берілуі оның түріне, сипатына, мәтіннің түріне, қарым-қатынас жағдайларына байланысты өзгеріп отыруы мүмкін, алайда барлық уақытта да түпнұсқалық ұғымдарды толығымен қамтитын тілдік құралдар табыла бермейді. В.И.Карасик концептілердің мазмұндық модификациясы туралы айта келіп, оның концептінің бейнесін, суреттеуші сипаттары мен құндылықты құрамдасының жартылай өзгеруі болып табылатындығына сүйенеді [3, 39]. Ғалымның пайымдауынша, кейбір концептілерді аударған кезде, олардың мәні толығымен дерлік сақталады да, қабылдаушы тарапынан оны ұғынып-түсінуге қатысты қиындықтар туындамайды. Мұндай концептілер – әдетте күнделікті өмірге байланысты болып келетін құбылыстар, түсініктер, заттар мен ұғымдар. Ал бірқатар концептілердің бейнелері, суреттеуші сипаттары мен құндылықты құрамдастары әр қоғамның, жеке тұлға мен ұлттың тілдік санасында әр түрлі мәнге ие, яғни бір концептінің түпкі мән-мағынасы, бояуы екі тілде екі түрлі болады. Мысалы, қазақ тіліндегі туыс концептісі оның ағылшын тіліндегі *relative* эквивалентімен құндылықты жағынан сәйкес келмейді, себебі қазақ халқы үшін туыстармен араласу және тіпті алыс туыстармен жақын болу – қалыпты жағдай. Концептілердің бұл түрі мәдени таңбаланған немесе ұлттық-

мәдени спецификасы бар концептілер деп аталады.

Ұлттық-мәдени бояудың болуы ұқсас мәдени концептілердің болуының мүмкін еместігіне сайады. Концепт құрылымы ұғымдық, құндылықты және бейнелік құрамдастардан бөлек, жалпылап айтқанда, ядро мен перифериядан тұрады. Ядро сол тілде сөйлейтін адамдар үшін ең маңызды, жарқын денотаттар мен коннотациялардан құралады. Периферия, өз кезегінде, маңызы кемірек коннотациялар мен жеке тұлғалық ассоциациялардан құралады. Әрбір тіл мен мәдениеттің өкілі ұлттық-мәдени кеңістіктің ортаңғы бөлігінде (ядрода) өзін еркін сезінеді. Ал басқа мәдениеттің өкілі ретінде қызмет атқаратын аудармашы сол мәдениеттің ортасын бірден сезініп, түсініп кете алмайды. Тіпті кейбір ядролық концептілер мәдениет өкілдерінің ұғынып-түсінуінен ада қалса, жағдай тіпті қиындайды [1, 30]. Ал мұндай концептілерді басқа адам үшін талдау оңайға соқпайды.

Концептінің ұғымдық жағы мен ядросы байланысушы екі мәдениетте де сәйкес келсе де, бірінші мәдениеттегі оқырман үшін концепт ретінде қабылданатын, мәні оншалықты зор емес, аса бір тұрақтылықты көрсетпейтін коннотациялар аударма оқырмандары үшін сол концепт перифериясымен еш уақытта толығымен сәйкес келмейді. Мәдени концептілер көп жағдайда бір мәдениетке ғана тән сипат танытып, эквивалентсіз болғандықтан, кейбір зерттеушілер концептуалды аударма ұғымын енгізуге қолдау білдіреді.

Аударма үрдісі кезінде аудармашы үшін концептілер әлемі шынайы әлемнің орнын басып, оның тарапынан өзгеше көзбен, өзгеше сана-түсінікпен талдауды, яғни концептілерді басқа белгілермен беруді талап етеді. Аудармашының міндеті – концептте мазмұндалған ақпараттың көлемі мен тереңдігін екінші тілде қайта беру. Бұл жағдайда аудармашы өзінің творчестволық қабілетін іске қосып, өз міндетін атқаруға жол салатын амалдарды орындау қажет.

Осылайша, ұлттық-мәдени бояуы бар менталды құрылым бола отырып, концептілер мәдениетаралық аударма үшін едәуір мәселе болып табылады. Бірқатар тіл мамандары концептіні аударғанда көп жағдайда оны басқа тілдегі вербалды баламасымен, ешбір ерекшеліксіз беру мүмкіндігін алдыға қояды. Ал ұлттық-мәдени бояуды беру мұншалықты оңай үрдіс болмағандықтан, кейде басқа лингвомәдениетте сәйкестікке ие болмай жатады. Осы орайда салыстырмалы сәйкестіктің болу не болмау мәселесі туындайды. Бұл концептілердің аударылуының үш негізгі үлгісі туралы тұжырымдауға мүмкіндік береді:

1) Аударылатын концепт мазмұнының екі тіл/мәдениет үшін де ортақтығы не әмбебаптығы (толық аударылу);

2) Аударылатын концепт мазмұнын екінші тіл/мәдениетте жартылай бере алатын тілдік көріністердің болуы (жартылай аударылу);

3) Екінші тіл/мәдениетте аударылатын концептінің тілдік

көріністерінің болмауы (лакуналық аударылу) [4, 148].

Концепт әмбебап болса және де қабылдаушы тілде оның анық, бірмағыналы тілдік көрінісі болса, онда концептті толық аудару мүмкін. Мұндай тілдік көріністер ұлт үсті концептуалды құндылықтарды білдіреді [4, 149]. Егер әмбебап концептілер (категориялы (уақыт - time), теософтық (жан - soul), телеономдық (денсаулық - health), өнегелі-этикалық концептілер жалпыадамзаттық дүниетаным аясында жүрсе, оларды аудару аса бір қиындықты болдырмайды. Алайда осы секілді концептілер қандай да спецификаға ие болса, онда оны аударудың барабар жолдарын іздестірген маңызды.

Концептілерді бір тілден екінші тілге аударғанда кең қолданылатын тәсіл – жартылай аударылу үлгісі. Бұл үлгі идиосинкрязиялық және мозаикалық тәсілдерге негізделеді. Бірінші жағдай бір тілдің концептуалды дискретті бірліктері екінші тілдегі менталды дискретті емес бірліктермен өзара қатынаста болғанда жүзеге асады [4, 150]. Мысалы, шындық пен ақиқат, өтірік пен жалған, еркіндік пен бостандық секілді идиосинкрязиялық жұптар ағылшын тілінде, сәйкесінше, дискретті емес синкретиялық truth, lie, freedom ретінде беріледі. Ал екінші жағдай аударылатын концептінің мағынасын қабылдаушы мәдениетте тек жартылай ғана бере алатын тілдік көріністер болғанда, аударылатын концепт мозаика секілді жүзеге асады, яғни екінші мәдениеттің бірнеше концепт

мағыналарынан құралған өрнек тәріздес болады (А.Н. Приходько). Бұл тұрғыда сәйкестіктің не мүлдем болмауы, не бірнеше сәйкестіктің болу мәселесі орын алады. Мысалы, бастық сөзі ағылшын тіліне head, chief, boss, foreman, superior, supervisor ретінде немесе «атамекен» fatherland, homeland, native land, motherland ретінде беріле алса да, олардың спецификалық қырларының болмауын байқауға болады.

Үшінші үлгі бойынша концепт лакуналық аударылуға жатады. Лакуналық аударылу нөлдік эквивалентке тікелей қатысты және қабылдаушы тараптың мәдениетінде сәйкес келетін тілдік көріністердің болмауымен сипатталады [4, 153]. Мысалы, құрт, қыз қуу секілді концептілер осы лакуналық аударылудың бірден бір мысалдары болып табылады.

Мәтінді бір тілден екінші тілге аудару аясында түпнұсқадағы әлемнің құндылықты бейнесінің аударылған мәтінде берілуі бірінші орынға шығады. Бұл әрбір концептінің ұғымдық, бейнелі және құндылықты компоненттерін, сонымен қатар оның аударылатын тілдегі концептуалды жүйедегі орнын сақтай отырып аудару дегенді білдіреді. Сонда аудармашы концептінің тек ұғымдық сыртқы қабығын ғана емес, оның бейнелер мен құндылықтардан тұратын түпкі өзегін де аударды, осылайша ол жай ғана қайта кодтаушы емес, мәндік, танымдық кодтың тәржімалаушысы ретінде рөл атқарады. Бұл тұрғыда концептінің мағынасы концептінің мазмұнын аударғанда сақталады.

Бастапқы мәтінге ендірілген жан-жақты мағлұматты ой елегінен өткізу үрдісі концептілерде сақталатын ақпаратты қайта беру болып табылады. Бұл кезеңде аудармашы бастапқы мәтінде көрініс тапқан әлем бейнесін сезіп, ұғынады. Алайда осы уақытта аудармашы сол бейнені тек өз тарапынан ғана көретін болса, онда, әрине, автордың көзқарасымен кереғарлықтар туындауы мүмкін. Бұл - «түсінбеушілік аймағының» пайда болуына әкеліп соғады [5, 118]. Осылайша, концептінің бір не бірнеше құрамдасы аударма мәтінінде қайта берілмейтін болса және де концептінің көрінісін беретін вербалданды белгі басқа әлем бейнесін бейнелейтін болған жағдайда, аударма мәтінінің оқырмандары бұрмаланған әлем бейнесіне тап болады. Түсінбеушілік аймақтарын толтыру үшін аудармашының кәсіби құзыреттілігі мен мәтінді концептосфералар деңгейінде терең талдау қажет болады. Егер қандай да бір концепт аударма барысында басқаша коннотациялар мен ассоциациялар қалыптасса, онда егжей-тегжейлі аударма талдауын жасаған маңызды.

Когнитивті жән психоллингвистикалық көзқарас бойынша аударма үлгісі тіл қызметінде сыртқы формаға ие болатын менталды концептілер жүйесінің болуына негізделеді. Аудармашының санасында «қажетті тілде белгілі бір мағынаның жүзеге аса алу қабілетіне ие болуы үшін әдіс-тәсілді, әлдебір модусты» іздеу процесі жүреді [6, 116]. Жоғарыда аталған үш модель концептінің

аударылу не аударылмау қағидасына жауап секілді қолданылады, басқаша айтқанда, концептілер аудармасында бұл екі қағидамен қатар, «ортаңғы дөңгелектің» де болуын мүмкін етеді. Дегенмен бұл үлгілердің аударма барысында екі тіл арасында қарастырылғанын жөн деп санаймыз. Мысалы орыс тіліндегі «носитель языка» концептісі ағылшын тіліндегі «native speaker» концептісіне эквиваленттік түрде сәйкес келгенімен, қазақ тіліндегі «тіл иесі» аудармасына жартылай ғана, тіпті лакуналық түрде беріледі десе болады. Мысалы, «Степан – носитель русского языка» → «Stepan is a native Russian speaker» сөйлемін орыс-ағылшын тілдерінде салыстыратын болсақ, көңіл толарлық барабарлықты байқаймыз. Ал егер оны қазақ тілінде «Степан – орыс тілінің иесі» немесе «Степан – орыс тілінің сөйлеушісі» ретінде берер болсақ, қазақ тілінде оғаш естілетін сөйлемдерді аламыз. Оның адекватты аудармасы «Орыс тілі – Степанның ана тілі» болуы тиіс. Алайда, бұл ретте біз екі мәселеге тап боламыз. Біріншіден, бастапқы «носитель языка» концептісі жоғалады немесе лакуналық аударылуға ұшырайды. Екіншіден, «носитель языка» концептісі бойынша адам сол тілді толығымен меңгеріп, оның мәдениетін бойына сіңірген. Ал адекватты аудармадағы «ана тілі» концептісі, біздің ойымызша, соңғы уақыттары біраз өзгеріске ұшыраған, яғни қазақстандық қоғамдастықта ана тілін жақсы меңгермегендер көп, сондықтан ана тілі сол тілде жақсы сөйлеу, оның мәдениетін білу дегенді

білдіре бермейді. Демек, қазақ тілі оқырманы «ана тілі» концептісін дәл «носитель языка» концептісі секілді қабылдамайтыны анық.

Концептілердің аударылмауы тек мәдени ерекшеліктермен ғана түсіндірілмейді. Кейбір жағдайларда ол географиялық және климаттық себептерге де байланысты болып келеді. Бұл мәселе Еуроодақ құжаттарын аударуға қатысты қиындықтар суреттелген кітапта атап өтіледі. Мысалы, Жерорта теңізі елдерінің тілдік қоры зәйтүн өсіруге, Балтық елдерінде балық аулауға, Германияда көмір қазбасына, ал Англияда балалар еңбегіне (a newspaper boy) байланысты сөздермен толықтырылған. Ал басқа елдерде мұндай шаруашылық не жұмыс түрі мүлдем қалыптаспаған, алайда заңды себептермен мұндай концептілер міндетті түрде аударылу тиіс [7, 62]. Демек, заң құжаттарындағы концептілер аудармасы екінші тарапқа бағытталып аударыла бермейді деген қорытындыға келуге болады.

Жоғарыда айтылғандай, концептілерді аудару әлі де біраз зерттелуді қажет етеді. Сол себепті отандық және шетел лингвистикасында концептілерді аударудың нақты, әрі ыңғайластандырылған тәсілдері берілмеген. Дегенмен де, A.L. Graedler мәдени ерекшелігі бар концептілерді аударудың бірнеше тәртібін ұсынады [8, 3]:

- 1) Жаңа сөз жасау (калькалау әдісіне ұқсас тәсіл);
- 2) Бастапқы тілдегі сөз орамын аударудың орнына мағынасын

түсіндіру (түсіндірмелі аударма әдісі);

3) Бастапқы тіл терминін өзгеріссіз қалдыру (транскрипциялау немесе транслитерациялау әдісі);

4) Аударма тілінде бастапқы тіл терминіне ұқсас немесе дәл сондай өзектілікті танытатын сөзді іріктеп алу (эквиваленттілік табу әдісі).

М. Harvey концептілерді мәдени таңбаланған сөздер ретінде қарастыра отырып, оларды аударудың мынадай басты әдістерін ұсынады [9, 2-6]:

1) Функционалды эквиваленттілік, басқаша айтқанда, бастапқы тілдегі сөздің қызметіне ұқсас қызмет атқаратын аударма тілі мәдениетіндегі сөзді қолдану. Харвидің айтуынша, кейбір авторлар (Weston) бұл әдісті «мүлтіксіз аударма әдісі» десе, екіншілері (Sarcevic) «оны қолданбаған жөн» деген пікірлерді ұстанады [9, 2].

2) Формалды эквиваленттілік немесе лингвистикалық эквиваленттілік. Басқаша айтқанда, бұл концептіні сөзбе-сөз аудару әдісі болып табылады.

3) Транскрипция немесе «кірме сөз алу» (қайта қалыпқа келтіру, қажет болғанда, транслитерацияны қолдану). Концепт мағынасын түсіну жалпы анағұрлым қиын болмаса немесе оны контекст бойынша түсініп алу мүмкін болса, аударма мәтінінде концептінің өзі ғана қолданыла алады. Егер оқырман концептіні түсінуі екі талай деген болжам болса, онда оның жанында өзіндік түсіндірмесі немесе аудармашы ескертпесі қатар жүреді.

4) Суреттеме аударма немесе өздіген түсіндіру арқылы аудару. Бұл

жағдайда мағынаны беру үшін мәдени таңбаланған сөздер емес, қарапайым, мәні көпшілікке белгілі сөздер қолданылады. Егер формалды эквиваленттілік жеткіліксіз болса, осы әдісті қолданған өте тиімді болып табылады.

Питер Ньюмарк өзінің еңбектерінде аударма әдістерімен бірге өзге де аударма рәсімдері туралы сөз қозғайды. Осы аударма рәсімдерін концептілерді аударуда да санаға түйген орынды деп ойлаймыз:

Тасымал. Бастапқы тіл сөзін аударма тіл мәтіне тасымалдау. Транслитерациялау және транскрипциялау әдістері осы рәсім аясында қамтылады [10, 81].

Кіркелендіру. Бастапқы тіл сөзін аударма тілінің, алдымен, қалыпты айтылуына бейімдеу, содан соң қалыпты морфология талаптарына сай ету [10, 82].

Мәдени эквиваленттілік. Бастапқы тілдегі мәдени сөзді аударма тіліндегі сол секілді мәдени сөзбен алмастыру [10, 82].

Суреттеме эквиваленттілік. Бұл жағдайда мәдени таңбаланған сөздің мағынасы бірнеше сөздермен түсіндіріліп өтеді [10, 83].

Синонимия. Бұл – аударма тіліндегі эквиваленттілікке жақын ұғым. Алайда ұқсас бір сөзді оңай табу мақсатында дәлділік жоғалады [10, 84].

Аударма арқылы. Бұл – жалпы сөздердің, құрылымдар атаулары мен құрамдас сөздердің компоненттерінің сөзбе-сөз аудармасы. Ол әдетте калькалау деп аталады [10, 84].

Ауыстырулар немесе транспозициялау. Бастапқы тіл

грамматикасының аударма тілінде өзгеруі. Мысалы, жекешеден көпше түрге ауыстыру, сондай-ақ бастапқы тілде белгілі бір құрылым аударма тілінде болмаса және етістік, зат есім басқа сөз табы ретінде өзгерсе, қолданылатын әдіс [10, 85].

Модуляция. Аудармашы түпнұсқа мәтіндегі хабарды аударма тілінің нормаларына сәйкестендіріп береді, өйткені бастапқы тіл мен аударма тілі көрініс жағынан бір біріне ұқсас болмауы мүмкін [10, 88 б.].

Мақұлданған аударма. Аудармашы кез-келген сөздің ресми не жалпы қабылданған аудармасын қолданғанда орын алады [10, 89].

Компенсация. Сөйлемнің бір бөлігіндегі мағына жоғалуының екінші бөлігінде орнының толтырылуы [10, 90].

Компоненттік талдау. Бастапқы тіл сөзін мағынасы ұқсас, бірақ бірден бір эквиваленті болып табылмайтын аударма сөзбен салыстыру. Бұл тұрғыда олардың, біріншіден, ортақ, содан соң өзгеше мағыналық компоненттері көрсетіледі [10, 90].

Өзгертіп берілу (қайта фразалау). Бұл рәсімде мәдени таңбаланған сөздің мағынасы суреттеме эквиваленттілік жағдайына қарағанда әлдеқайда толығырақ түсіндіріледі [10, 90].

Жұптық аударма. Аудармашының екі рәсімді қатар қолдануы [10, 91].

Ескертпелер. Аудармадағы кәдімгі қосымша ақпарат. Олар сілтемелік түсіндірмелер ретінде де берілуі мүмкін [10, 91].

П.Ньюмарктың ұсынған аударма рәсімдерінің ішінде концептілерді аудару үшін тасымал әдісі, кірмелендіру, мәдени және суреттеме эквиваленттігі мен аударма ескертпелерінің маңызы зор деп ойлаймыз.

Қорытындылай келе, бүгінде концептілердің аударылу не аударылмау мәселесі әлі де біраз талқылауды қажет ететін сұрақтардың бірі болып табылады. Негізінде, басты аударма қиындығы – бұл тілдер арасындағы айырмашылық. Айырмашылық неғұрлым көп болса, соғұрлым аударма барысы да күрделене түседі. Сол себепті кейбір авторлар тілде тек ортақ, әмбебап концептілер ғана болса, аударма үрдісі мұншалықты қиын болмас еді деп тұжырымдайды. Концептілер оқшауланған мәндер емес, олар – мәдениеті кең ортамен жүзеге асырылатын, тұтас әлем үлгісінің туындысы, сондықтан оларды түсініп-ұғыну аудармашы үшін қиындық туғызады. Ал түпнұсқа мәтінді түсіну үрдісі көп жағдайда аудармашының жеке тәжірибесінің түпнұсқадағы қоғамдық-мәдени контекстпен және автордың өз мәтінінде жасап шығарған әлем бейнесімен тоғыстырылуына байланысты болады. Концептілерді аудару мәселесін зерттеуде пайда болған концептуалды аударма ұғымы төңірегінде концептіні түсіну үрдісі былай жүреді: бастапқы мәтіннің әрбір вербалды бірлігі тиісті бейнені, яғни концептті тудырады, ал ол, өз кезегінде, аударма тілінің вербалды бірлігі арқылы көрініс табады. Аудармашының санасында

бейнелердің қалыптасуы фондық білімге байланысты болса да, бұл білім еш уақытта да толық болмайды, осылайша аударманың бейнелік жүйесінде түпнұсқаға қарағанда біршама үйлеспеушіліктер болуы мүмкін. Тілдік құзыреттілік пен жалпы фондық білімнің мәтінді концепт деңгейінде түсіну үшін жеткіліксіз.

Концептілерді түсіну мәселесінен бөлек, аудармашы үшін туындайтын тағы бір қиындық – оларды аудару әдістерінің бірыңғай жинағының болмауы. Бұл жағдайда аудармашы П.Ньюмарк, А. Граедлер секілді зерттеушілердің мәдени-таңбаланған сөздерді аударуға ұсынылған әдіс-тәсілдерін, сондай аударылу қағидасына негізделген үш аударма моделін, атап айтқанда, толық аударылу, жартылай аударылу және лакуналық аударылу модельдерін қолданғаны жөн. Аталған мәселелерді негізге ала отырып, алдағы уақытта концептілерді аудару тек диссертациялар мен мақалалар төңірегінде ғана емес, сонымен қатар аударма теориясының жеке тарауы ретінде орын алып, үлкен еңбектердің басты идеясына айналып, тың ашылулар көп болады деген ойдамыз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Лузина Л. Г. (2005). Язык и национальная идентичность. Языкознание. М.: ИНИОН РАН, 80 с.
- [2] Нурыева, Л. Х. (2007). К вопросу о переводимости. Вестник Башкирского университета, 12 (2), 44-46.
- [3] Карасик, В. И. (2003) Архетипические концепты в общении. Прямая и непрямая коммуникация, 39-52.
- [4] Приходько, А. Н. (2015) Самоорганизация концептивных систем и межкультурный трансфер концептов. Синергетика в филологических исследованиях / Кол. монограф. под общ. ред. Л.С. Пихтовниковой. 135-154.
- [5] Савицкая Л. В. (2013). Когнитивный аспект перевода в свете межкультурной коммуникации. Актуальные вопросы современной филологии и журналистики, (10), 114-120.
- [6] Минченков А. Г. (2008) Мысль как основа сопоставления языков при переводе и интенции мыслевыражения. Вестник Челябинского государственного университета. Сер. Филология. Искусствоведение, 21(122), 114–120.
- [7] Wagner, E. et al., (2014). Translating for the European Union institutions. Routledge. – 140 p.
- [8] Graedler, A.L. (2000). Cultural shock. Retrieved December 6, 2006 from <http://www.hf.uio.no/.../top7culture.html>
- [9] Harvey, M. (2003). A beginner's course in legal translation: the case of culture-bound terms.
- [10] Newmark, P. (2008). A Textbook of Translation. – Harlow: Pearson Education Limited. – 292 p.

КОНЦЕПТЫ КАК ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА

Есенгалиева Ж.Т.¹

¹Магистрант, КазУМОиМЯ им. Абылай хана
Алматы, Казахстан
E-mail: zhanesengalieva@gmail.com

Асанова Г.С.²

²PhD, ассоциированный профессор, научный руководитель,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
Алматы, Казахстан
E-mail: mergen-2009@mail.ru

Аннотация: В статье уделяется особое внимание вопросам перевода концептов, которые являются проблемой исследования в таких направлениях, как когнитивная лингвистика, психолингвистика и межкультурная коммуникация. Главные трудности в переводе концептов связаны с наличием культурных и национальных особенностей, а также с возможностью искажения переводчиком своеобразную картину мира автора оригинала, поэтому такой процесс требует особой тщательности, высоких профессиональных навыков и творческих способностей у переводчика. В статье также рассматриваются модели и методы перевода концептов.

Ключевые слова: перевод, концепт, когнитивная лингвистика, методы перевода, проблемы перевода.

CONCEPTS AS A TRANSLATION PROBLEM

Yessengaliyeva Zh.T.¹

¹Master's student, KazUIR&WL

Almaty, Kazakhstan

E-mail: zhanesengalieva@gmail.com

Assanova G.S.²

²PhD, associated professor, scientific advisor, KazUIR&WL

Almaty, Kazakhstan

E-mail: mergen-2009@mail.ru

Abstract: The article pays special attention to the translation of concepts, which are a problem of research in such areas as cognitive linguistics, psycholinguistics and intercultural communication. The main difficulties in translating concepts are the presence of cultural and national characteristics, as well as the possibility of a translator to distort an author's original picture of the world. Thus, this process requires a special accuracy, high professional skills and creative abilities of a translator. The article also discusses models and methods of translating concepts.

Keywords: translation, concept, cognitive linguistics, translation methods, translation problems.

CAJTS

Центрально-Азиатский Журнал Переводоведения

Рецензируемый научный журнал открытого доступа, где размещаются научно-практические статьи и обзоры, посвященные вопросам теории и практики перевода, а также истории, методологии и обучения переводу в высших учебных заведениях.

Журнал публикуется два раза в год и является **рецензируемым**. Редакторы планируют публиковать как регулярные, так и тематические/специальные статьи. CAJTS нацелен на быструю и простую публикацию передовых исследований, в том числе статей, результатов исследований/разработок по переводческой деятельности и межкультурной коммуникации, рецензии на книги, посвященные переводческой деятельности и многое другое.

1(3) 2020

ҚАҢТАР-НАУРЫЗ 2020 Ж.
ЯНВАРЬ-МАРТ 2020 Г.
JANUARY-MARCH 2020

Published since January 2018

050022, 200 Muratbayev st, Almaty, Kazakhstan
Central Asian Journal of Translation Studies
www.cajts.ablaikhan.kz